

OSMANLI DEVLETİ'NDE TEKÂLİF-İ İMDÂDİYE VERGİSİNE İLGİNÇ BİR ÖRNEK: H.1044/M.1634 YILINDA UYGULANAN BEDEL-İ YAPAĞI VERGİSİ

SÜLEYMAN POLAT*

Giriş

Tüm devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de vergi, devletin, ammeyi ilgilendiren görev ve hizmetlerin kesintisiz ve eksiksiz devamlılığını sağlamak için tebaasından topladığı nakdî ve aynî bedeldir¹. Osmanlı Devleti'nde vergi alma üç temel esasa dayanmaktaydı. Bunlardan ilki İslâmî vergi esaslarına dayanan “tekâlif-i şer'iyeye” nevinden vergilerdi. İkincisi örfî hukuka dayanan “tekâlif-i örfiye” vergileri, üçüncüsü ise tekâlif-i örfiye prensiplerine dayanıp bu verginin bir alt kolu olarak nitelendirilen “avârız” yahut daha genel tanımıyla “tekâlif-i divaniye” vergileriydi².

Bunlardan tekâlif-i şer'iyeye türünde olanlar, İslâm hukuku çerçevesinde tarif ve tayin olunmuş vergilerdi. Tekâlif-i şer'iyeye kapsamında toplanan öşür, zekât, cizye ve haraç -Osmanlı Devleti'nde de olduğu gibi- bu verginin dört esas grubunu oluşturmuştu³. Tekâlif-i şer'iyeye içerisinde, “mirî” toprağı işleyen reayadan alınan vergiler önemli bir yekûnu meydana getirmişti. Reayanın toprağı kullanması karşılığında resmi tapu, resmi kovan, resmi ağnam gibi vergiler -tekâlif-i şer'iyeye kapsamında- devlet tarafından tahsil edilmişti⁴.

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kütahya/TÜRKYE, suleymanpolat_@hotmail.com

¹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, İstanbul 2005, s. 11.

² Bunlar dışında Mustafa Akdağ, kanun ve nizam dışı olmasına karşın başta padişah olmak üzere devlet ricali ve yüksek memurlar arasında kabul edilen hediyeleri de -halkın devlete veya devlet hizmetleri karşılığında ödedikleri için- vergi mukabilinde değerlendirmiştir. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, C.1, Ankara 1999, s. 406-407.

³ Süleyman Südi, *Defter-i Muktesid*, (*Osmanlı Vergi Düzeni*), Hazırlayan: Mehmet Ali Ünal, Isparta 1996, s. 19; Abdurrahman Vefik (Sayın), *Tekâlif Kavaidi*, Hazırlayan: Hakan Özkan, Ankara 1999, s. 7.

⁴ Akdağ, *a.g.e.*, s. 407-409.

Tekâlif-i örfiye, devletin daim yahut fevkalade ihtiyaçlarının karşılanması için hükümdarın emriyle işlerlik kazanan ve tarh edilen vergilerdir⁵. Osmanlı vergi sistemi içerisinde şer‘i vergi kaideleri dışında ortaya çıkan vergiler tekâlif-i örfiye olarak adlandırılmıştı. Nitekim İslâmî vergi kaidelerinin her bölgeye, her topluma ve her zamana uyum sağlaması beklenemezdi. Bunun yanında mevcut vergiler değişen zaman ve koşullar içerisinde devlet yahut mükellefler lehine birtakım değişikliklere muhtaçtı. Tekâlif-i örfiye Osmanlı vergi sistemi içerisinde bu uyumluluğu sağlamak işlevini görmüştü. Bu kapsamda yeni fethedilen yerlerdeki bir takım vergilerin aynen kabulü, sefer gibi olağanüstü zamanlarda ihdas edilen vergilere kadar birçok vergi tekâlif-i örfiye içerisinde değerlendirilmişti⁶.

Osmanlı vergi sistemi içerisinde önemli bir yer tutan -ve bu nedenle Osmanlı vergi sistemini tasnif eden araştırmacılar tarafından ayrı bir yöntemmiş gibi tasnif edilen- tekâlif-i divaniye yahut avâız-ı divaniye prensipte tekâlif-i örfiye nevi vergilerden biridir. Osmanlı vergi sistemi içerisinde avâız-ı divaniyeyi önemli kılan, vergi veren nüfusu temel alan “avâız hânelerinin” belirlenmesi ve oluşturulan bu sistem çerçevesinde verginin -avâızın- türevlerinin salınmasıydı. Nitekim devletin ihtiyacı doğrultusunda avâız hâneleri temel alınarak nüzul, mekkâre, kürekçi gibi vergiler tarh edilmişti⁷.

Osmanlı vergi sistemi içerisinde -bilinen bu tasnif dâhilinde- bedel-i yapağı vergisi temelde -avâız-ı divaniye gibi- tekâlif-i örfiye vergisinin içinde yer almaktaydı. Öyle ki tekâlif-i örfiye, tekâlif-i âdiye (tekâlif-i mu‘tâde) ve tekâlif-i şâkka⁸ olarak kendi içerisinde iki kısma ayrılmıştı. Bunlardan tekâlif-i âdiyenin bir vergi olarak salınabilmesindeki sebep “fezâ‘il-i cihâd”, yani devletin “gaza ve cihâd” maksadıyla bir savaş içerisinde bulunması ve bu savaşın ihtiyaçları çerçevesinde gazaya katılmayan tebaasına müracaat etmesiydi. Nitekim İslâm hukukuna göre gazaya katılmayan kişilerin

⁵ Vefik, *a.g.e.*, s. 63. Tekâlif-i örfiyenin XVII. yüzyıldaki uygulamaları için bkz. Halil İnalçık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, VI, (1980), s. 317-322.

⁶ Akdağ, *a.g.e.*, s. 409-410.

⁷ Avâız hânesi, avâız-ı divaniye ve avâız ile ilgili konular için bkz. Ömer Lûtfi Barkan, “Avâız”, *İA*, C. II, s. 13-19; Süleyman Demirci, “Avâız and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620s-1700” *Belleten*, LXX/258, (Ağustos 2006), s. 563-590; Halil Sahillioğlu, “Avâız”, *DİA*, C. IV, s. 108. Ayrıca avâız temelli vergilerin tahsili konusunda bkz. Süleyman Demirci, “Collection of Avâız and Nüzul Levies in the Ottoman Empire, 1629-1700” *Belleten*, LXIX/256, (Aralık 2005), s. 897-912.

⁸ Özellikle -büyük çoğunluğu- taşrada görevli olan yöneticilerin -hukuki olarak tekâlif-i örfiye kaide-lerine bağlı olmakla birlikte- sultanın emirlerinin öngördüğü şartlara aykırı olarak topladıkları (kanunsuz) vergilere verilen genel addır. Osmanlı Devleti’nde özellikle XVII. yüzyılda değişen askeri ve finansal yapı çerçevesinde tekâlif-i şâkka vergilerinin halka salınması artmıştı. Bu yüzyılda özellikle taşradaki görevliler kendi maiyetinde tuttıkları silahlı kuvvetlerin finansmanı için bu yönetime başvurmuşlardı. Bu çerçevede tekâlif-i şâkkayı hizmet akçesi ve pişkeş adı altında iki ana kategoride toplamışlardı. İnalçık, “Military and Fiscal Transformation”, s. 317-318.

gazaya gidenlere aynı ve maddî yardımda bulunması kabul edilebilirdi⁹. Buradan hareket ederek Osmanlı Devleti sefer sırasında bir takım aynı ve nakdî ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla tebaasına “imdâdiye-i seferiye”, “imdâdiye-i hazariye”, “iâne-i cihâdiye” ya da “tekâlif-i imdâdiye” adıyla bir takım vergiler salmışlardı¹⁰. Bu vergi içerisinde imdâdiye-i seferiye durum ve ihtiyaca göre belirlenip tevzi defterlerine yazılıp toplanırdı. Bu vergi sadece esnaf, tüccar, çiftçi gibi halk tabakalarından alınmakta aynı zamanda devlet adamları da mali güçlerine göre mükellef tutulmaktaydı. Ancak diğer vergilerde olduğu gibi imdâdiye-i seferiye vergisinde de muafiyetlerden yararlanan kesim mevcuttu. İmam ve hatipler, seyyidler, gayrimüslim din adamları ve başkalarının yardımına muhtaç olan fakir tebaa muaf tutulan kesimdi¹¹. Buradan hareketle bedel-i yapağı vergisi -belgelerde tarif edildiği şekliyle- sefer sırasında “imdâd” tarihiyle alınmış bir vergi türüydü¹². Daha genel bir tanımlamayla ifade edilecek olursa -çalışmaya konu olan- bedel-i yapağı vergisi temelde tekâlif-i örfiye prensiplerine dayanan sefer esnasında alınması özelliğiyle alt kategoride imdâdiye-i seferiye yahut tekâlif-i imdâdiye nevinde bir vergiydi.

1. Bedel-i Yapağı Vergisinin Tarih Süreci

Bilindiği gibi IV. Murat’ın saltanat yılları Osmanlı-Safevi İlişkileri açısından hareketli bir dönemdi. Bağdat’ın Safeviler tarafından alınması sonrası bozulan ilişkiler iki devlet arasında savaşa dönüşmüş, Bağdat’ın Osmanlı Devleti tarafından yeniden zabt edilememesi Safevilerin Osmanlı aleyhine ilerlemesine sebep olmuştu. Bu ilerleme neticesinde Safevi birlikleri H. 1043 (1633-1634) yılında Van’ı kuşattı ve Safevilerin başarısız bu teşebbüsü dönemin Sadrazamı Mehmed Paşa’nın yapılacak şark seferi için Halep’e hareketine neden oldu. Sadrazam Mehmed Paşa Halep’te kış tamamladıktan sonra seferin hazırlıklarını yapmak üzere Diyarbakır’ın Çevlik mevkiine geçti¹³. Çevlik’te seferin her türlü organizasyonu sadrazam (ve başkanlığındaki ordu divanı) bizzat meşgul oldu¹⁴. Sefer organizasyonu planlanırken/yürütülürken halka -nüzul,

⁹ Südi, *a.g.e.*, s. 20-21.

¹⁰ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 198; Vefik, *a.g.e.*, s. 96-99; İnalçık, “Military and Fiscal Transformation”, s. 322-327.

¹¹ Vefik, *a.g.e.*, s. 97; Kazıcı, *a.g.e.*, s. 199. Abdurrahman Vefik, imdâdiye-i sefer vergisinden askeri hizmetten sayılan köprülüçlük, derbentçilik, su yolculuk hizmetlerinde bulunan ve devlete zahire, kendir, kereste gibi aynı mühimmat sağlamakla mükellef reyanın da muaf tutulduğunu belirtmişti. Vefik, *a.g.e.*, s. 97.

¹² Bedel Osmanlı maliyesinde verginin veya mükellefiyetin cinsini gösteren kelime ile birlikte kullanılan bir terimdi. Bu terim genellikle “bedel-i cizye”, “bedel-i nüzul” gibi ilgili mükellefiyetle birlikte kullanılır ve o mükellefiyetin karşılığı anlamını ifade ederdi. Feridun Emecen, “Bedel” *DİA*, C. II, s. 301; H. Bowen, “Badal”, *EL*, Second Edition, C.I, s. 855.

¹³ 20 Zilkade 1043 (18 Mayıs 1634) tarihinde Diyarbakır’ın Çevlik sahrasına geçti. Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C.II, İstanbul 1287, s. 158.

¹⁴ Süleyman Polat, *IV. Murat’ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 30.

sürsat, mükellefiyet şeklinde yürütülen iştırâ¹⁵ gibi- “tekâlif-i örfiye” olarak bilinen olağanüstü vergiler salındı¹⁶. Diğer taraftan seferin hazırlığı sürecinde sadrazamın (ve ordu divanının) öngördüğü ölçüde -bölgedeki Osmanlı tebaasına- farklı yükümlülükler de yüklendi. Düzenlenecek sefer öncesinde bu yükümlük kapsamında bölgedeki Osmanlı tebaasına “bedel-i yapağı” adıyla bir vergi tarh edildi.

İfade edildiği üzere bedel-i yapağı, temelde tekâlif-i örfiye nev‘inden vergilerden biriydi. Bununla birlikte alt tasnifte “imdâdiye-i seferiye” yahut “tekâlif-i imdâdiye” türünde bir vergiydi. Verginin bu özelliği tarh aşamasında kayda geçen belgeden anlaşılmaktadır. Öyle ki bu verginin “bu sene imdâd tarikiyle taleb ve tedarik” edileceği ve bir sefer için alındığı açık şekilde ifade edilmişti. Ayrıca verginin -sefer-i imdâdiye olabilmesi için gereken bir diğer koşul olan- “gaza ve cihat” yolunda sefere çıkan ordunun ihtiyacı nedeniyle salındığı da vurgulanmıştı¹⁷.

Osmanlı Devleti’nde “imdâdiye-i seferiye” yahut “tekâlif-i imdâdiye” türünde-ki vergilerin gelişimine bakılarak bedel-i yapağı vergisi değerlendirilecek olursa, bu vergilerin ilk örneklerinin XVII. yüzyılın başlarından itibaren sefer esnasında sıkıntıya düşüldüğünde devlet adamlarından ya da zengin tebaadan borç alma uygulaması olduğu söylenebilir¹⁸. Nitekim borç mahiyetinde alınan bu paralar daha sonra sefer esnasında düzenli bir biçimde toplanmaya başlanan imdâdiye-i seferiye vergilerinin temelini oluşturmuştu. Ancak imdâdiye-i seferiyenin daha sistemli ve düzenli bir biçimde halktan alınmaya başlaması XVIII. yüzyılın başlarında gerçekleşmişti¹⁹. Bu nedenle -devlet adamlarından geri ödenmek koşuluyla alınan borçları bir kenarda tutarsak literatürdeki mevcut bilgiler kapsamında- bedel-i yapağı vergisinin Osmanlı Devleti’nde sistemli bir biçimde uygulanan imdâdiye-i seferiye ya da tekâlif-i imdâdiye türü vergilerin ilk örneklerinden biri olduğu söylenebilir.

Adından da anlaşılacağı gibi vergi seferde kullanılmak üzere yün tedarikinin sağlanması için tarh edilmişti. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla toplanan yün kale kuşatmasında kullanılacaktı²⁰. Öyle ki Osmanlı seferlerinde yün kale kuşatmaları esnasında hendeklerin doldurulması için kullanılmaktaydı. Kale kuşatmalarında bu usulün ne

¹⁵ Mükellefiyet şeklinde yürütülen iştırânın mahiyeti için bkz. Süleyman Polat, “Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635 (H. 1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarki’de “Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İştırâ ile Zahirî Temini” *Gazi Akademik Bakış*, IV/8, (Yaz 2011), 161-174.

¹⁶ Sefer esnasında alına nüzul ve sürsat vergisinin ayrıntıları için bkz. Lütfi Güçer, *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 69-114. Ayrıca konuyla ilgili daha özet bilgiler fakat farklı yaklaşımlar için bkz. Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1599-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert, C. II, İstanbul 2004. s. 658-661.

¹⁷ MD ZYL 9, s. 140, h. 431.

¹⁸ İnalçık, “Military and Fiscal Transformation”, s. 323.

¹⁹ İnalçık, “Military and Fiscal Transformation”, s. 324-327.

²⁰ MD ZYL 9, s. 121, h. 379; MD ZYL 9, s. 130, h. 406; MD ZYL 9, s. 154, h. 466.

zamandan beri kullanıldığı bilinmemekle birlikte, XVII. yüzyıla ait bazı örneklerde yünün kullanıldığı görülmektedir. Mesela Hüsrev Paşa'nın 1630 yılında gerçekleştirdiği Bağdat kuşatmasında 2000 deve yükü yün hendeklerin doldurulması için götürülmüştü²¹. Bununla birlikte dönemin müelliflerinden Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi "hatta handek doldurmak için nice bin çuval yapağı tedârük idüp lâkin amele yaradı ma'lûm olmadı" ibaresiyle sefer için yapağının toplandığını tasdik etmiş ve aynı zamanda bu uygulamanın olağan yapılmadığını -çok işe yaramadığını belirtilerek- ifade etmiştir²².

Sadrazamın başkanlığındaki ordu divanı tarafından, bedel-i yapağı mükellefiyetinin nedeni ve ne amaçla kullanıldığı belirlendikten sonra, muhasara esnasında ne kadar yüne ihtiyaç duyulduğu da hesaplanmış ve belirtilmişti. Buna göre kale muhasarası için toplam 40.000 çuval yapağı gerekmektedir. Bunun yanında çuvalın standartları da tespit edilmişti. Mükelleflerden toplanacak her bir çuval 50 vukiyeden²³ oluşmak üzere tarh edilecekti²⁴. Böylece mükelleflerden toplam tarh edilmesi planlanan miktar 2.564.000 kilogram yünden ibaretti.

Bedel-i yapağı vergisinin tarh edildiği kesim de tekâlif-i şer'iyye ve tekâlif-i örfiye vergilerine nazaran farklılıklar içeriyordu. Olağan ve olağan dışı vergiler olan tekâlif-i şer'iyye ve tekâlif-i örfiye vergilerinde bazı muafiyetlerden yararlanan kesim bulunmaktaydı. Öyle ki Osmanlı toplumunda yönetenler sınıfını oluşturan ehl-i örf (seyfiye), ehl-i şer' (ilmiye) ve kalemiye (bürokratlar) vergiden muaf tutulmuşken, yönetilenler sınıfını oluşturan reayanın başlıca yükümlülüğü üretim yapmak ve vergi ödemektir²⁵. Buna karşın bedel-i yapağı vergisi uygulandığı bölge içerisinde ve tarh sürecinde Osmanlı toplumunu oluşturan tüm sınıflara tarh edilmişti. Bu çerçevede kura ve şehir halkının yanında vergilerden muaf yönetenler sınıfına mensup "müteferrika, çavuş, kâtip, sipahi, yeniçeri kulları" ve bu gruba dâhil diğer kişiler bedel-i yapağı vergisini ödemekle mükellef kılınmıştır²⁶. Buna ilave olarak herhangi bir nedenle vergilerden muaf tutulmuş şehir ve kura halkına da bir seferliğine yürürlüğe konulan bedel-i ya-

²¹ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007, s. 142.

²² Nermin Yıldırım, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 8.

²³ Vukiyye, 1 okka yani 400 dirhemlik ölçü birimidir. Kilogram olarak karşılığı 1 Vukiyye, 1,282 kg'dır. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lâgat*, Ankara 1998, s. 519; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, İstanbul 2000, s. 446.

²⁴ MD ZYL 9, s. 141, h. 432.

²⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven - Özgür Türesay, İstanbul 2003, s. 285; Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf" *DİA. C. X*, s. 519.

²⁶ MD ZYL 9, s. 141, h. 432.

pağı vergisi tarh edilmişti²⁷. Ulema, suleha ve şeyh gibi din görevlileri ve tarikat erbabları da bu vergiyi ödemekle yükümlü tutulmuşlardı²⁸. Bedel-i yapağı vergisinin tarh süreci de birçok vergide olduğu gibi, hâne sayısı temel alınarak belirlenmişti. Buna karşın sadece yün üretimi yapan kesim dışında tüm tebaaya tarh edildiğinden, herkesin “tahmiline göre” vergilendirilmesi temel alınmıştı. Bu kapsamda özellikle üretim yapmayan şehir halkından ve asker taifesinden evde kullanılmayan yünleri vergi karşılığı vermeleri istenmişti²⁹.

Öte yandan bedel-i yapağı vergisi Osmanlı Devleti'nin geneline tarh edilmemişti. Verginin ihdası esnasında yünün serhat sınırında temin edilmesinin güç olduğu belirtilmiş ve bundan dolayı sınır bölgesi dışından temin edilmesi gerektiği bildirilmişti. Bununla beraber bu vergi sadece sefer hinterlandında ve sınıra yakın olan eyâletlerin bir kısmına tarh edilmişti. Bu çerçevede yapağının Diyarbakır, Halep, Rakka, Şam-ı Şerif, Erzurum, Trabzon, Rum (Sivas) eyâletlerinden temin edilmesi planlanmıştı³⁰. Anlaşıldığı kadarıyla sefer bölgesi tebaası bu vergiyle muhatap kılınmış ve Rum beylerbeyliği verginin uygulama alanının sınırını oluşturmuştu. Sefer hinterlandında bulunan ve Sefer esnasında özellikle nüzul ve sürsat mükellefiyetleriyle sefer organizasyonuna katkıda bulunan Anadolu, Karaman ve Adana eyâletleri vergiye dâhil edilmemişti. Muhtemelen verginin tarh bölgesinin belirlenmesinde yünün kullanılacağı alana taşınması hesaba katılmış ve bu nedenle Rum beylerbeyliğinin batısında kalan eyâletlere bedel-i yapağı vergisi tarh edilmemişti. Aşağıdaki tabloda -belgelerden tespit edilebildiği kadarıyla- bedel-i yapağı vergisinin hangi eyâletlere ve kazâlara ne kadar tarh edildiği gösterilmiştir.

²⁷ MD ZYL 9, s. 147, h. 447.

²⁸ MD ZYL 9, s. 145, h. 443.

²⁹ MD ZYL 9, s. 140, h. 431; MD ZYL 9, s. 161, h. 480; MD ZYL 9, s. 125, h. 397; MD ZYL 9, s. 122, h. 380; MD ZYL 9, s. 137, h. 429; MD ZYL 9, s. 141, h. 432.

³⁰ MD ZYL 9, s. 138-140.

Tablo 1: Bedel-i Yapağı Vergisinin Tarh Edildiği Yerler

Yer Adı	Tarh edilen Yün Miktarı (Çuval Adet)	Yer Adı	Tarh edilen Yün Miktarı (Çuval Adet)
Liva-i Sivas	1000	Kazâ-i Samsun	100
Kazâ-i Tokat	1300	Kazâ-i Bafra	100
Kazâ-i Niksar	300	Nefs-i Halep	3000
Kazâ-i Kilmigad	200	Havas-ı Kilis	500
Kazâ-i Kazabad	150	Havas-ı A'zaz	300
Kazâ-i Etrak	50	Kazâ-i Antakya	500
Kazâ-i Döneksebad	30	Kazâ-i Sermin	100
Kazâ-i Zile	250	Kazâ-i Erihâ	100
Kazâ-i Turhal	150	Kazâ-i Ma'arra	100
Kazâ-i Sonisa	80	Kazâ-i Derguş	100
Kazâ-i İlbeğlü	200	Kazâ-i Keferîtab der Liva-i Ma'arra	30
Kazâ-i Şarkıyanpare	100	Kazâ-i Ma'aret'ül-Mısırın	100
Kazâ-i Çorum	120	Kazâ-i İdlîb	80
Kazâ-i İskilip	120	Kazâ-i Bakras	30
Kazâ-i Osmancık	50	Kazâ-i Ravendan ve Menbic	30
Kazâ-i Amasya	700	Kazâ-i Nizîb	15
Kazâ-i Gümüş	20	Kazâ-i Harim	30
Kazâ-i Merzifon	50	Nefs-i Diyarbakır	1500
Kazâ-i Lâdik	80	Hükümet-i Tercil	50
Kazâ-i Divriği	100	Hükümet-i Palu	200
Kazâ-i Darende	50	Hükümet-i Hazo	300
Kazâ-i Arabgır	100	Hükümet-i Genç	100
Kazâ-i Eğin	200	Hükümet-i Birazi	1000
Hükümet-i Ergani	100	Hükümet-i Eğil	100
Hükümet-i Harput	300	Cemaat-i Karaulus	1000
Hükümet-i Pertek	100	Liva-i Mefarikin	50
Hükümet-i Sağman	50	Liva-i Homa	200
Liva-i Mazgird	50	Liva-i Süird	50
Liva-i Çemişgezek	50	Liva-i Ağcakale (Akçakale)	500
Kazâ-i Çermik	100	Mardin ve Nusaybin haslarından Yakub Paşanın gönderdiği	500
Kazâ-i Siverek	100	Kazâ-i Mardin ³¹	1000
Kazâ-i Atak	100	Liva-i Nusaybin	200
Liva-i Çüngüş ³²	50	Havas-ı Yeni il	2000
Kazâ-i Hani ³³	50	Havas-ı Türkmen-i Halep	1000
Liva-i Çapakçur	50	Şam-ı Şerif Eyâleti	5000
Liva-i Kulb	50	Kazâ-i Erzurum	1000
Liva-i Mihrani	20	Kazâ-i Kemah	350
Cemaat-i Şikaki	1000	Kazâ-i Karahisar-ı Şarki	300
Cizre Hükümeti	1000	Kazâ-i Rakka	600
Trabzon Eyâleti	500	Kazâ-i Hısnkeyf	200
Yekün	31.485 ³⁴		

Kaynak: MD ZYL 9

³¹ Diyarbakır Eyâleti'nin idarî taksimatına dair yapılmış çalışmalarda Mardin Kazâsı XVII. yüzyıl içerisinde değil, XVIII. yüzyıl idarî taksimatı içerisinde yer almıştır. Bkz. İbrahim Yılmazçelik, "XVI-II. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdarî Yapısı ve İdarî Teşkilatlanması", *AÜDTÇFD*, XVIII/29, (1996), s. 220-223.

³² Diyarbakır Eyâleti'nin idarî taksimatına dair yapılmış çalışmalarda Çüngüş XVII. yüzyıl içerisinde değil, XVIII. yüzyıl idarî taksimatı içerisinde yer almıştır. Bkz. Yılmazçelik, a.g.m., s. 220-223.

³³ Diyarbakır Eyâleti'nin idarî taksimatına dair yapılmış çalışmalarda Hani Kazâsı XVII. yüzyıl içerisinde değil, XVIII. yüzyıl idarî taksimatı içerisinde yer almıştır. Bkz. Yılmazçelik, a.g.m., s. 220-223.

³⁴ Verginin tarh sürecini gösteren belgede 40.000 çuval tarh edilmesine rağmen, verginin tarh dağılımının kayıtlı olduğu defterde 31.485 çuval yapağının kayıt edildiği tespit edilmiştir. Muhtemelen geri kalan tutar defterden bir şekilde çıkmıştır. Öyle ki Erzurum, Rakka, Trabzon eyaletlerinin birçok kazâsı listelenmemiştir. Eksik kalan kısım bu eyaletlerin kazâlarına tarh edilmiş olması muhtemeldir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere bedel-i yapağı vergisinde eyâlet merkezlerine yapılan tarh miktarı kazâlara oranla yüksek tutulmuştu. Muhtemelen bu durumun en önemli nedeni nüfusun yanında ehl-i örf, ehl-i şer' ve kalemiye sınıfının yoğun olarak şehir merkezlerinde yaşamasından kaynaklanıyordu. Yüksek tarhın gerçekleştiği bir diğer grup ise yün üretimini yapan kesimdi. Anlaşılacağı üzere tarhiyat yapılırken hâne sayısının yanında vergi mükelleflerinin ödeme gücü de dikkate alınmış ve vergilendirme bu kıstasa göre yapılmıştı.

1.1 Bedel-i Yapağı Vergisinin Tarh Oranları

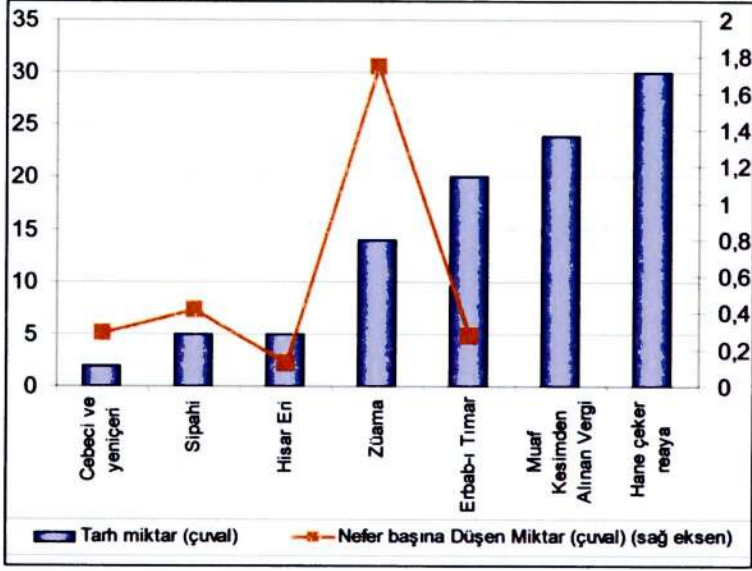
Bedel-i yapağı vergisinde -yukarıda ifade edildiği şekliyle- genel tarh oranları nüfusun yoğun şekilde yaşadığı bölgelerde artış göstermişti. Buna ilave olarak vergi mükelleflerinin -aynı toplanan bu vergiyi- ödeme gücü tarh miktarını etkilemişti. Ayrıca verginin tarhını gösterir genel verilerden tarhın ayrıntıları anlaşılammaktadır. Nitekim bu duruma açıklık getirmek için aşağıdaki tablo 2 oluşturulmuştur.

Tablo 2: Ergani ve Çermik Kazâlarına Tarh Edilen Vergi Miktarı ve Oranı

Ergani Kazâsı Asker ve Muaf Tebaaya Tarh Edilen Vergi Miktarı ve Oranı			
Taife Adı	Nefer Sayısı	Tarh Miktarı (çuval)	Nefer Başına Düşen Miktar (çuval)
Sipahi	12	5	0,42
Cebeci ve yeniçeri	7	2	0,29
Hisar Eri	40	5	0,13
Zuama	8	14	1,75
Erbab-ı Tımar	72	20	0,28
Muaf Kesimden Alınan Vergi	-	24	-
Hâne Çeker Reaya	-	30	-
Açıklama	Miktar		Toplam Miktara Oranı
Toplam Tarh	100 Çuval		%100
Muaf Taifeye Tarh Edilen Miktar	24 Çuval		%24
Hâne Çeker Reayaya Tarh Edilen Miktar	30 Çuval		%30
Askerilere Tarh Edilen Miktar	46 Çuval		%46
Çermik Kazâsı Asker Taifesine Tarh Edilen Vergi Miktarı ve Oranı			
Taife Adı	Nefer Sayısı	Tarh Miktarı	Nefer Başına Düşen Miktar (çuval)
Sipahi ve Yeniçeri	23	10	0,43
Diğer	-	90	-
Açıklama	Miktar		Toplam Miktara Oranı
Toplam Tarh	100 Çuval		%100
Asker Taifesine Tarh Edilen Miktar	10 Çuval		%10

Kaynak: MD ZYL 9

Grafik 1: Ergani Kazâsında Bedel-i Yapağı Vergisi Mükelleflerinin Tarh Oranları ve Nefer Başına Düşen Vergi Miktarı

Tablo 2'de de açıkça görüldüğü üzere verginin tarhı kazâlara göre değişmektedir. Bedel-i yapağı vergisine ait ayrıntılı tevzi defterleri olmamasına karşın -belgelerde de ifade edildiği gibi- verginin tarhı her kazâda mükelleflerin durumuna göre gerçekleştirilmiştir. Ergani kazâsında tarh edilen toplam verginin %70'i asker ve muaf kesime tarh edilmiştir. Bu kazâda sadece asker kesimine tarh edilen miktar, toplam tarhın %46'sını oluşturmuştur. Buna karşın Çermik kazâsında asker taifesine tarh edilen ve toplanan tutar, kazâyâ tarh edilen verginin %10'una karşılık gelmekteydi. Anlaşıldığı üzere verginin tarhında oluşturulmuş belli bir standart yoktu. Bunun muhtemel sebebi kazâlardaki (ya da verginin tarh edildiği yerlerde) asker ve muaf reayanın, kazâlara göre değişiklik gösteriyor olmasıydı.

Bedel-i yapağı vergisiyle ilgili Ergani kazâsına ait verilerin bulunduğu tablo 2 ve grafik 1'de asker taifesinin nefer başına düşen tarh miktarları da görülmektedir. Buna göre, bedel-i yapağı vergisinin nefer başına yapılan tarh oranlarına bakıldığında -tıpkı verginin kazâ başına gerçekleştirilen tarhta olduğu gibi- belli bir standardın olmadığı görülmektedir. Ergani kazâsında kapıkullarını oluşturan yeniçeri, cebeci ve sipah taifesinin nefer başı ödedikleri miktar 0,29 ile 0,42 çuval olarak değişmektedir. Timarlı sipahi, zuama ve hisar erlerinin oluşturduğu diğer kuvvetlerin kişi başına ödediği vergi miktarı 0,13 ila 1,75 çuval olarak daha geniş çerçevede yer almıştı. Asker taifesi içerisinde nefer başına en küçük tarh 0,13 çuval ile hisar erlerine yapılmıştı. En fazla tarhiyat ise zuama sınıfına 1,75 çuval ile gerçekleştirilmiştir. Bu sınıf içerisinde eşit

bir dağılımın yapılmamasının sebebi mükelleflerin ödeme gücünün -ve belki de ürünü temin edebilme kolaylığının- dikkate alınmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte verginin tarh oranları aynı grup içerisinde kazâlara göre de değişiklik göstermektedir. Nitekim Ergani kazâsında yeniçeri ve cebecilerin ödediği miktar nefer başına 0,29 iken, Çermik kazâsında yeniçeri ve sipahilerin nefer başına düşen vergi miktarı 0,43 çuvaldır.

Bedel-i yapağı vergisinin tarhi esnasında dikkat çeken husus -belgelerde belirtildiği şekliyle- vergi tarhının “hâne hesabına” göre nasıl yapıldığıdır. Tablo 2’den anlaşıldığı kadarıyla hâne hesabından kasıt verginin bölgedeki tüm tebaaya tarh edilip edilmediği mevzudur. Nitekim bunun açıklaması vergiyle ilgili kayda geçmiş belgelerde izah edilmiştir. Ruha kadısına gönderilen belgede “hâne hesabına göre verginin dağıtılması demek” muaf olsun ya da olmasın herkesin ödeme gücüne göre vergi tarhi olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında her ne kadar tüm tebaa vergiyle mükellef tutulduysa da mükellefler arasında verginin tevzii eşit bir dağılımla yapılmamıştır. Yine tablo 2’den anlaşıldığı kadarıyla verginin önemli miktarı mümkün olduğu kadar vergi vermeyen muaf kesime tevzi edilmek istenmiştir. Nitekim Ergani kazâsının 1044 (1634-1635) yılı avâriz hâne sayısı 149’dur³⁵. Lakin “hâne çeker reyaya” tarh edilen vergi toplam verginin sadece %30’unu oluşturmuştu. Anlaşılacağı üzere sefer sürecinde çeşitli vergiler yüklenmiş “hâne çeker reyaya” bedel-i yapağı vergisi mümkün olduğunca az tarh edilmeye çalışılmıştır.

2. Bedel-i Yapağı Vergisinin Tahsil Süreci

Bedel-i yapağı vergisinin tarh süreci H. 1044 yılının Cemaziyülevvel ayında (Ekim/Kasım 1634) gerçekleşmiş, verginin tarh edileceği yerler belirlenmiş, ilgili emirler görevlilere yazılmış ve bu tarihi müteakiben tahsil süreci başlamıştır³⁶. Verginin tahsil sürecinde, verginin tahsilini kontrol ve organize edecek görevliler atanmıştır. Bu görevliler genellikle askerî sınıfa mensup kişilerdi. Öyle ki Sivas Eyâleti’nde yün tahsili sipahi taifesinden olup Sivas’ta kethüdayeri olan Helvacı Mehmet adlı kişi görevlendirilmişti³⁷. Yine, dergâh-ı muallâ çavuşlarından olup sadrazamın kapıcı başlarından olan Osman, İbrahim, Süleyman, Ahmet adlı görevliler bedel-i yapağı vergisinin tahsil işini organize etmekle yükümlü diğer görevlilerdi³⁸. Verginin tahsilini organize ve kontrol eden bu görevlilerin yanında, verginin tarh edildiği bölgedeki yerel görevliler de tahsil sürecinde sorumlu tutulmuşlardı. Sorumlu tutulan bu görevliler vergi tarhi-

³⁵ D.MKF 27445, s. 55.

³⁶ Tahsil süreci, yazılan hükümlerden takip edildiği kadarıyla Ramazan ayının sonuna kadar devam etmişti. bkz. MD ZYL 9, s. 111, h. 344. Nitekim ordunun seferde yünü kullanacağı düşünüldüğünde tahsil sürecinin bu aylarda gerçekleşmiş olması anlamlıdır.

³⁷ MD ZYL 9, s. 42, h. 117.

³⁸ MD ZYL 9, s. 118, h. 369; MD ZYL 9, s. 118, h. 370; MD ZYL 9, s. 118, h. 371; MD ZYL 9, s. 118, h. 374.

nın yapıldığı yere göre değişmekteydi. Nitekim eyâlet merkezlerinde beylerbeyiler³⁹, sancaklarda sancak beyleri⁴⁰, hasların olduğu yerlerde bölgenin zabiti⁴¹, Türkmenlerin yaşadığı bölgede voyvodalar verginin tahsili için vazifelendirilmişti⁴². Öte yandan her nerede olursa olsun tahsil sürecinde değişmeyen görevli bölgenin kadısıydı⁴³.

2.1. Tahsil Sürecinde Yapılan Düzenleme: Nakdiye Çevirme

Bedel-i yapağı vergisinin tahsil sürecinin başlamasıyla birlikte üç temel sıkıntıyla karşılaşılıyordu. Bunlardan ilki tüm vergilerde olduğu gibi vergi mükelleflerinin tarh edilen bedeli ödemek istememeleriydi. İkinci olarak, özellikle üretim yapmayan mükelleflerin aynı alınan bedeli temin edememesi, dolayısıyla tahsilin gerçekleşmemesiydi. Bunlara ek olarak karşılaşılan bir diğer sorun aynı alınan verginin ordunun bulunduğu yere sevkiydi. Tüm bunların bir çözümü olarak verginin tahsil sürecinde bir düzenleme yapılma ihtiyacı duyuldu. Böylece aynı alınan bedel-i yapağı vergisinin bir kısmının nakdi tahsiline karar verildi⁴⁴.

Bu kapsamda birçok yerde tarh edilen verginin yarısı nakdiye çevrildi⁴⁵. Bu düzenleme çerçevesinde birçok yerden tarh edilen miktarın yarısı aynı ve yarısı nakdi tahsil edilmesi yoluna gidildi. Mesela Trabzon Eyâleti'nden, istenen 500 çuval yünün yarısının nakdi ve yarısının aynı alınması istenmişti⁴⁶. Ruha'dan tahsil edilecek 600 çuval yünün 300 çuvalının aynı ve 300 çuvalına karşılık nakdi bedel alınması emredilmişti⁴⁷. Nakdi alınacak miktar için ödenecek tutar da belirlenmişti. Buna göre yünün her batmanı⁴⁸ için "bir kâmil kuruş bedel akçesi" alınacaktı⁴⁹. Yani, 50 vukiyelik her

³⁹ MD ZYL 9, s. 156, h. 470.

⁴⁰ MD ZYL 9, s. 162, h. 483.

⁴¹ MD ZYL 9, s. 130, h. 407.

⁴² MD ZYL 9, s. 137, h. 430.

⁴³ MD ZYL 9, s. 161, h. 480.

⁴⁴ MD ZYL 9, s. 154, h. 466.

⁴⁵ MD ZYL 9, s. 118, h. 368. Bu durumun fermanla belirlendiğini gösterir başka bir örnek için bkz. MD ZYL 9, s. 130, h. 407.

⁴⁶ MD ZYL 9, s. 136, h. 426.

⁴⁷ MD ZYL 9, s. 110, h. 341.

⁴⁸ Batman Osmanlı Devleti'nde kullanılan standart miktarı 7200 dirheme eşit 23,094 kg'lık ağırlık birimidir. Bkz. İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 440; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 63. Ancak batmanın kullanılan bu standart miktarının dışında farklı ağırlık değerleri de mevcuttur. Özellikle bedel-i yapağı vergisinin tarh ve tahsil edildiği Anadolu'da XVII. yüzyılın ortalarında -yani verginin toplandığı zaman diliminde- 1 batman 6 okka/vukiyeye, yaklaşık 7,7 kg. idi. Bkz. Walter Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990, s. 27. Nitekim -belgelerden anlaşıldığı kadarıyla- batmanın bedel-i yapağı verginin tahsil sürecinde dikkate alınan ağırlık miktarı da Anadolu'da uygulanan 6 okka/vukiyeye yani 7,7 kg. değerine eşitti.

⁴⁹ MD ZYL 9, s. 117, h. 367.

çıval 8,333 batman⁵⁰ geldiğinden, tahsil edilmeyen her çıval için 8,333 kâmil kuruş tahsil edilecekti⁵¹.

Tahsil sürecinde yapılan bu düzenlemeye rağmen toplanan verginin aynı/nakdi oranının bazı bölgelerde farklılık gösterdiği de olmuştu. Erzurum'dan tarh edilen 1000 çıval yünden tahsil edilemeyen kısmının bedeli -belirlenen miktardan- nakdi olarak alınması istenmişti⁵². Karahisar-i Şarki sancağına tarh edilen 300 çıval yünün ise 200 çıvalının aynı, 100 çıvalının ise nakdi toplanması kararlaştırılmıştı⁵³. Diğer taraftan bazı bölgelerde aynı tarh edilen miktarın tamamen nakdi istendiği de olmuştu. Mardin haslar zabiti olan Yakub'a gönderilen hükümde, Mardin'e tarh edilen 1000 çıval yünün, o bölgede yün tedarikinde sıkıntı çekilmesinden ve bölgede temin edilen yünün taşınması için paraya ihtiyaç duyulduğundan, tamamının nakdi olarak alınması emredilmişti. Yün için belirlenen bedelin miktarı yine her bir batman yün için 1 kâmil kuruştu. Bu bedel karşılığında zabıt Yakub'dan 8333 kâmil kuruş toplayıp orduya ulaştırması istenmişti⁵⁴. Aynı nedenlerden dolayı Yeni il kadısına ve Yeni il ve Türkmen-i Halep voyvodasına birer emir gönderilmişti. Gönderilen emirlerde, Yeni il ve Türkmen-i Halep hasları reayasına tarh edilen toplam 3000 çıval yünün nakdi bedelinin toplanması istenmişti⁵⁵. Dikkat edileceği üzere ordunun toplanacağı menzil olan Erzurum'a ya da yünün kullanılacağı Revan'a uzak olan yerlerde nakdiye çevirme daha yüksek oranlarda yapılmış ya da tamamı nakdiye çevrilmişti. Nakdiye çevirmede temel alınan kstaslardan biri taşıma mesafesiydi.

2.2 Tahsil Sürecinde Karşılaşılan Zorluk: Taşımacılık

Daha önce ifade edildiği üzere bedel-i yapağı vergisinin tahsilât sürecinde nakde çevrilmesinin sebeplerinden biri, aynı alınan verginin taşınmasında yaşanan sorundu. Nitekim verginin bir bölümünün nakde çevrilmesiyle taşıma sürecinde iki konuda kolaylık sağlanmış oluyordu. Bunlardan biri, nakde çevrilerek taşınacak olan aynı verginin bir kısmının taşıma işinin ortadan kalkmasıydı. İkincisi ise aynı verginin nakdi bedelinin alınmasıyla, aynı olarak tahsil edilen verginin taşınması için gerekli finansmanın sağlanmasıydı. Öyle ki kayıtlarda ifade edildiği şekliyle, bedel-i yapağı vergisinin bir bölümünün nakde çevrilmesindeki nedenlerden biri, aynı toplanan vergi

⁵⁰ Yukarıdaki dipnottaki açıklamaya binaen 1 batman 6 okka/vukiyye olduğundan 50 vukiyyelik 1 yün çıvalı $50/6=8,333$ batmana tekabül etmektedir.

⁵¹ MD ZYL 9, s. 135, h. 427.

⁵² MD ZYL 9, s. 156, h. 470. Tarih: 14 Şaban 1044 (2 Şubat 1635).

⁵³ MD ZYL 9, s. 155, h. 469. Tarih: 15 Şaban 1044 (3 Şubat 1635).

⁵⁴ MD ZYL 9, s. 130, h. 407. Tarih: Gurre-i Ramazan 1044 (1635 Şubat ayının sonu).

⁵⁵ MD ZYL 9, s. 137, h. 430. Tarih: Evail-i Ramazan 1044 (1635 Mart ayının başları).

için mükelleflerden ayrıca “mekkâre bedeli”⁵⁶ talep edilmek istenmemesiydi. Bundan dolayı tahsilât sürecinde görevlilerden, nakdî toplanan bedel ile öncelikle “mekkâre davarları” kiralamaları istenmiş ve toplanan aynı vergiyi bir an evvel belirlenen yerlere göndermeleri emredilmişti⁵⁷.

Görüldüğü üzere aynı toplanan bedel-i yapağı vergisinin nakledileceği yer Erzurum'du. Nakliye için görevliler nakdî toplanan bedel tutarından mekkâre davarları kiralayarak, taşıma işini organize edeceklerdi. Mesela Kemah kadısına gönderilen 14 Şaban 1044 (2 Şubat 1635) tarihli hükümde, aynı toplanan verginin nakli için nakdî toplanan verginin kullanılarak mekkâre davarları tutulması ve yün tahsilinde mübaşir olarak vazife yapan kişiyle nakledilmesi emredilmişti⁵⁸. Yine, 1044 Ramazan ayının sonunda (1635 Mart ayının ortaları) yün toplama işinde görevli Trabzon beylerbeyi ve eyâletteki kadınlara gönderilen hükümde, aynı toplanan 250 çuval yünün taşınması için, bedel olarak toplanan 2083,5 kâmil kuruş kullanılarak mekkâre davarları tutulması ve aynı toplanan bedelin taşınması istenmişti⁵⁹. Öte yandan taşıma işinde uygulanan tek yöntem bu değildi. Bazı durumlarda vergi mükelleflerinden de taşıma faaliyetlerinde bulunması istenmişti. 9 Ramazan 1044 (26 Şubat 1635) tarihinde Diyarbakır Beylerbeyi Mehmet Paşa'ya gönderilen hükümde, Diyarbakır Eyâleti sınırlarında yaşayan Şikâki Cemaatinden tahsil edilen yünün yine cemaate ait davarlarla Erzurum'a nakli istenmişti. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Şikâki Cemaatine 1000 çuval yün tarh edilmişti. Tahsil işini takip etmekle görevli Vezir Mehmet Paşa'dan, tarh edilen bu miktarın 500 çuvalının aynı tahsil edilmesi ve 500 çuvalının da af edilmesi emri verilmişti. Affedilen bu miktara karşılık ise tahsil edilen yünün cemaate ait davarlara yüklenip orduya (Erzurum'a) taşınması istenmişti⁶⁰.

2.3 Tahsil Sürecinde Yaşanan Sorunlar: Tahsilât Problemleri ve Muafiyetler

Tahsilât sürecinde karşılaşılan sorunların başında, mükellefler tarafından tarh edilen verginin -bir takım sebepler öne sürülerek- ödenmek istenmemesi ya da verginin tahsil edileceği mükelleflerin ödeme gücünün olmaması yer alıyordu. Bu durum karşısında vergiyi uygulayan ordu divanının aldığı karar, ya verginin tahsilini sağlamak ya da bir takım muafiyetler vermektir. Mesela Çermik Sancağı Beyi Osman'a 23

⁵⁶ “Bedel-i mekkâre” ya da “Bedel-i mükârî” olarak da bilinen, savaş zamanlarında savaş zamanlarında taşımacılıkta kullanılmak üzere kiralanmış hayvanlar için halktan toplanan bedele verilen isim. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 67.

⁵⁷ MD ZYL 9, s. 118, h. 368; MD ZYL 9, s. 121, h. 379.

⁵⁸ MD ZYL 9, s. 156, h. 471.

⁵⁹ MD ZYL 9, s. 136, h. 426.

⁶⁰ MD ZYL 9, s. 125, h. 397.

Recep 1044 (12 Ocak 1635) tarihinde gönderilen hüküm bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Çermik sancağına tarh edilen 100 çuval yünün tahsili esnasında sipahi ve yeniçeri taifesi üzerine düşen 10 çuvallık aynı vergiyi ödemişlerdi. Buna karşın bölge reayası tahsilât sırasında kalan miktarı, üzerlerine tarh edilmiş diğer vergilerden ve o sene reayaya yüklenen kışlak mükellefiyetinden dolayı ödeyememişlerdi. Bunun üzerine bölgeye sadrazam tarafından yünü tahsil etmek amacıyla gönderilen mübaşir ve adamlarının Diyarbakır'a -konuyu izah etmeleri için- dönmeleri emredilmişti⁶¹.

Diyarbakır'ın bir başka kazâsı olan Ergani'de tahsilât süreci (ve bu süreç sonrası verilen muafiyet) başka türlü gelişmişti. Ergani kadısına gönderilen 29 Recep 1044 (18 Ocak 1635) tarihli hükme göre, kazâyâ tarh edilen 100 çuval yünden 70'inin tahsil edilmesini istenmişti. Bu 70 çuval yünün 46 çuvalı kazâda bulunan yeniçeri, sipahi, hisar eri, cebeci ve tumarlılardan tahsil edilecekti. Geriye kalan 24 adet çuval ise kazâda bulunan vergiden muaf kişilerden alınacaktı. Buna karşılık "hâne çeker" reayaya tarh edilen 30 çuval yünün tahsilinden vazgeçilmişti⁶². Hükümde herhangi bir şikâyet bildirilmemesine karşın "hâne çeker" reayaya tarh edilen miktarın niçin af edildiği belirtilmemişti. Anlaşıldığı kadarıyla kazâdan tahsil edilecek 70 çuval yapağı yeterli görülmüştü.

Bedel-i Yapağı vergisinin tahsili esnasında sorun yaşanan yerlerden biri de Rakka beylerbeyliğine bağlı Ruha kazâsıydı. Ruha'da verginin tahsili Birecik kethudayeri Ağa-zâde Ali tarafından yürütülmekteydi. Lakin tahsilât sırasında tekâliften muaf bir kısım şehir halkı "biz hâneye kayıtluyuz virmeyüz, sipah ve erbab-ı tumar ve sair asâkir olan vîrsünler" diyerek vergi vermeyi reddetmişti. Bunun üzerine Rakka beylerbeyi ve kadısına -29 Şaban 1044 (17 Şubat 1635) tarihli- yazılan hükümde, Ruha'da görevli asker neferinin sadece 200 nefer olduğu belirtilerek 600 çuval yünün bu grup tarafından ödenmesinin mümkün olmadığı belirtilmişti. Sonrasında görevlilerden, Ruha'da ikamet eden tüm vilayet halkından gerek "muaf ve müselleme" olsun gerek "vesair ayan-ı vilayetten" olsun herkese haline göre verginin tevzi ve tahsil edilmesi istenmişti. Belgede ayrıca karışıklığa yol açan verginin "hâne hesabı"na göre tarh ve tevzi edileceği ibaresine de açıklık getirilmişti. Buna göre bedel-i yapağı vergisi için "hâne hesabı" kuralarda ve şehirlerde yaşayan vergi mükellefi reayanın dışında gerek asker, gerek ehl-i dükkân ve ayan-ı vilayet vergiden muaf tüm tebaanın bu vergiyi dâhil olduğunu yinelenmişti⁶³.

⁶¹ MD ZYL 9, s. 162, h. 483.

⁶² MD ZYL 9, s. 161, h. 480.

⁶³ MD ZYL 9, s. 147, h. 447. Daha sonra 20 Ramazan 1044 (9 Mart 1635) tarihinde kayda geçmiş bir başka belgede -muafiyet getirilmeden- tarh edilen verginin yarısının aynı, yarısının ise nakdi tahsil edilmesi emredilmişti. MD ZYL 9, s. 137, h. 429.

Tahsilât sürecinde en önemli şikâyet Gerger kazâsı ahalisinden gelmişti. Gerger ahalisinin şikâyeti üzerine 30 Şaban 1044 (18 Şubat 1635⁶⁴) tarihinde Gerger kadısına yazılan hükümden anlaşıldığı üzere, kazâyâ tarh edilen yün miktarı adil tevzi edilmemişti. Kazâda vergiden muaf, güç sahibi (ayan, tüccar, zuama ve asker taifesi) olan bir kısım tebaa vergiyi ödemek istememiş ve verginin dağıtılmasına müdahale ederek reayaya daha fazla tevzi edilmesini sağlamıştı. Orduya şikâyette bulunan reayanın arzı dikkate alınmış ve kazânın kadısına bu adaletsizliğin giderilmesi emri verilmişti⁶⁵.

Görüldüğü kadarıyla tebaanın tamamına tarh edilen bedel-i yapağı vergisinin tahsil sürecinde, askerî sınıf üzerine “tahmil” edilen vergiyi genellikle ödemiş, tahsil sırasında soruna neden olmamıştı. Buna karşılık vergilerden muaf olan tebaa vergiyi ödemek istememiş ve daha fazla şikâyetçi olmuştu.

Tahsilât sürecinde yaşanan bu sorunlar (ve bu sorunlar sonrası tanınan bazı muafiyetler) dışında ödeme güclüğü çeken mükelleflere kısmî ya da verginin tamamını kapsayan muafiyetler de verilmişti. Verginin tahsil sürecinde gerçekleşen bu muafiyetler, mükelleflerin ödeme güclüğünden kaynaklanmış ve yine mükelleflerin talepleri doğrultusunda verilmişti. Bu kapsamda bedel-i yapağı vergisinin tahsili esnasından muafiyetlerden yararlanan grupların başında “ulema ve suleha” ve “ehl-i tarikat” mensupları olarak bilinen vergiden muaf taife yer almıştı. Nitekim Sivas Eyâleti’nde bulunan Şeyh İbrahim adlı kişi orduyu hümayuna başvurarak kendilerine tarh edilen 200 çuval yünden affını talep etmişti. Bunun üzerine Sivas beylerbeyine, kadısına ve vergiyi toplamakla görevli mübaşir Mehmed’e yazılan -20 Şaban 1044 (8 Şubat 1635) tarihli- hükümden Sivas’ta toplanan 1000 çuval yünden, Şeyh İbrahim’in mükellef olduğu 200’ünün affedildiği bildirilmiş ve kalan 800 çuvalın tahsili istenmişti⁶⁶. Benzer bir başka muafiyet Çermik sancağında gerçekleşmişti. Sancak sakinlerinden Seyyid Fazlı, Seyyid Şerif ve Seyyid İzzet adlı kişiler orduya başvurarak kendilerinin “Cafer-i Tayyar evlatlarından” ve “sadatdan” olduklarını bildirmişler, ellerinde kendilerinden vergi alınmamasına dair, Asitane-i Saadet’ten aldıkları belgeler olduğunu arz ederek vergiden muaf olmak istemişlerdi. Bu kişilerin arzları kabul edilmiş ve 27 Şaban 1044 (15 Şubat 1635) tarihinde Çermik sancağı beyine ve kadısına yazılan hükümden, -miktar belirtilmemekle birlikte- adı geçen şahısların bedel-i yapağı vergisinden muaf tutuldukları bildirilmişti⁶⁷.

⁶⁴ Belge 30 Şaban 1044 tarihiyle kaydedilmesine karşın, Şaban ayı 29 gün çekmektedir. Bu nedenle miladi karşılığı olarak 1 Ramazan 1044’e karşılık gelen tarih kaydedilmiştir.

⁶⁵ MD ZYL 9, s. 146, h. 446.

⁶⁶ MD ZYL 9, s. 145, h. 443.

⁶⁷ MD ZYL 9, s. 148, h. 450.

Mardin kazâsında da “ehl-i tarikat” mensuplarına muafiyet tanınmıştı. Öyle ki Mardin’de sakin Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden Şeyh Seyyid Mehmed orduya gönderdiği tezkireyle tarikata mensup kişilerin bedel-i yapağı vergisinden muaf tutulmalarını istemişti. Şeyh Seyyid Mehmed’in talebi doğrultusunda Mardin zabiti Yakup’a, Mardin kadısına ve bölgede yapağı tahsilini sürdüren Kapıcıbaşı Mehmed’e -30 Şaban 1044 (18 Şubat 1635⁶⁸) tarihinde- bir hüküm gönderilmiş ve kazâda bulunan tarikat mensuplarına tarh edilmiş 10 çuval yapağının affedildiği bildirilmişti⁶⁹.

Bedel-i yapağı vergisinin tahsil sürecinde “ulema ve suleha” ve “ehl-i tarikat” mensupları dışında diğer mükelleflerden de muafiyet talepleri gelmişti. Mesela Rumkale kazâsında askerilerin muafiyet talebi olmuştu. Nitekim kazâda bulunan 33 nefer asker taifesine 50 çuval yün tarh edilmiş ve bu grup tarh edilen miktarı ödeyemeyeceklerini bildirmişti. Bunun üzerine 1044 Ramazan ayının başında (1635 Şubatının sonunda) Rumkale kadısına yazılan hükümde kazâya tarh edilen 100 çuval yünden 50 adetinin affedildiği bildirilmişti⁷⁰. Bunun dışında Hazo’da sakin bedel-i yapağı mükelleflerine de kısmî bir muafiyet verilmişti. Verginin tarhı esnasında Hazo’ya 300 çuval yün tarh edilmişti. Fakat bölgede yaşayan “fukaranın” (vergi mükelleflerinin) ödeme güçlüğü ve yün tedarikinde yaşanan sıkıntı nedeniyle 50 çuval yün affedilmişti⁷¹. Hıskeyf kazâsında küçük bir muafiyet ise yün tahsili tamamlandıktan sonra gerçekleşmişti. Hıskeyf kadısına yazılan -18 Ramazan 1044 (7 Mart 1635) tarihli- hükümden anlaşıldığı kadarıyla kazâ merkezine tarh edilen 45 çuval yünden 38 çuvalının tahsili tamamlanmıştı. Geriye kalan 7 çuval yün ise -bir kısım mükellefin ödeme gücünün olmamasından dolayı- tahsil edilememişti. Bunun üzerine kazâ ahali orduya durumu arz etmiş ve tahsil edilemeyen 7 çuval yün affedilmişti⁷².

Bedel-i yapağı vergisinin büyük oranda asker taifesine ve vergiden muaf reayaya tarh edilmesinin bir sonucu olarak muafiyet talepleri genellikle bu gruptan gelmişti ve verilen (kısmî) muafiyetler bu talepler doğrultusunda olmuştu. Bunun dışında -devlet verginin yeterli ölçüde toplandığına kanaat getirdiğinde- “hâne çeker” reayaya bir talep gelmeden de muafiyetler vermişti⁷³. Bu kısmî muafiyetler dışında bazı bölge mükelleflerinin tamamının muaf tutulduğu durumlar da olmuştu. Öyle ki Halep Beylerbeyi Vezir Ahmet Paşa’ya ve Halep’te yün tahsili görevini yürüten İbrahim’e -29 Şaban

⁶⁸ Belge 30 Şaban 1044 tarihiyle kaydedilmesine karşın, Şaban ayı 29 gün çekmektedir. Bu nedenle miladi karşılığı olarak 1 Ramazan 1044’e karşılık gelen tarih kaydedilmiştir.

⁶⁹ MD ZYL 9, s. 146, h. 445.

⁷⁰ MD ZYL 9, s. 130, h. 406.

⁷¹ MD ZYL 9, s. 113, h. 350. Tarih 17 Ramazan 1044 (6 Mart 1635).

⁷² MD ZYL 9, s. 111, h. 344.

⁷³ Ergani kazâsındaki hâne çeker reayaya tarh edilip, affedilen 30 çuval yün buna örnektir. Bkz. MD ZYL 9, s. 161, h. 480.

1044 (17 Şubat 1635)- tarihinde gönderilen hükümden öğrendiğimize göre Kilis ve çevresindeki padişah haslarına tarh edilen 500 çuval yünün tahsilinden vazgeçilmiş, has reayasının tamamına muafiyet uygulanmıştı⁷⁴.

2.4 Verginin Amacı Dışında Kullanımı: Nakdi Tahsilâtın Farklı Tasarrufları

Daha önce ifade edildiği gibi bedel-i yapağı vergisi tahsilât ve taşıma kaynaklı sorunlardan dolayı -farklı oranlarda olmakla birlikte- tevzi edildiği kazâlarda aynı verginin bir kısmı nakdiye çevrilmişti. Verginin nakdiye çevrilmesindeki temel amaç aynı toplanan verginin taşıma masraflarının karşılanmasıydı. Bununla birlikte aynı vergiyi taşımak için kiralanan mekkârelere ödenecek ücret, verginin nakdi tahsil edilecek miktarından daha düşüktü. Bu nedenle mekkârelere ödenen taşıma bedelinin ardından nakdi tahsilâtın bir miktar nakit bakiye kalacağı aşıkardı. Nitekim belgelerde mekkâre için belirlenen ödemelerin yapılmasının ardından bakiye kalan bu miktarın orduya irsal edilmesi emredilmişti⁷⁵.

Bununla birlikte nakdi olarak toplanan bedel-i yapağı vergisinin, mekkâre bedeli dışında kalan tutarın ordu hazinesine aktarılmadan kullanıldığı durumlar da olmuştu. Mesela Cizre'ye tarh edilip daha sonra nakdi alınması kararlaştırılan 1000 çuval yapacağının kullanım alanı buna örnek oluşturuyordu. Nitekim 10 Ramazan 1044 (27 Şubat 1635) tarihinde Cizre mutasarrıfı Mehmet'e gönderilen hükümdede, Cizre'den toplanacak 1000 çuval yüne karşılık 8333 kâmil kuruş bedel toplanması istenmişti. Toplanacak bu bedelle ise öncelikle Musul'da bulunan 3000 adet Balyemez topu "yuvalağının" (mermisinin) orduya sevk edilmesi işinin organize ve finanse edilmesini emretmişti. Bu taşıma işi sonrasında arta kalan nakdin de mühürlenerek orduya irsalı istenmişti⁷⁶. Benzer bir diğer harcama Canik Sancağında gerçekleşmişti. Sivas Eyâleti'nden ve Sivas'a bağlı Canik Sancağından bedel-i yapağı vergisini toplamakla görevli Helvacı Mehmet Ağa Canik Sancağından topladığı 2627 kâmil kuruşluk yapağı bedelini orduyu hümayuna göndermek yerine eyâlet hazinesine aktardı. Bu bedel sürsat, nüzul, cizye gibi sancaktan toplanan 20.569 kuruşluk diğer bedellerle birlikte, sancaktan denizyoluyla gelip sancak üzerinden sevk edilen askerî mühimmatın taşınmasında ve yine Canik'ten satın alınan bir takım askerî mühimmatın finansmanı için kullanılmıştı⁷⁷. Nitekim bu durum yapağı bedelinin -aynı verginin taşınması için yapılan mekkâre harcamaları ve diğer taşıma masrafları dışında- ordu hazinesine gönderilmeden eyâlet bütçelerine aktarılıp kullanıldığını göstermektedir.

⁷⁴ MD ZYL 9, s. 147, h. 448.

⁷⁵ MD ZYL 9, s. 137, h. 430; MD ZYL 9, s. 135, h. 427.

⁷⁶ MD ZYL 9, s. 122, h. 380.

⁷⁷ MAD 7572, s. 24.

Nakdî toplanan bedel-i yapağı vergisi, mekkâre bedeli ve savaş giderleri için harcanan kısmı dışında kalan önemli miktarda meblağ ordu hazinesine aktarılmıştı. Öyle ki bu tutarlar sefer esnasında tutulan iki ordu hazinesine ait kayıtlarında görülmektedir. Bu çerçevede kuşatma öncesine ait kayıtları içeren -yani özellikle verginin tahsilinin yoğun şekilde devam ettiği- defterde 5.500.000 akçelik (55.000 kâmil kuruşluk) nakdî toplanan yapağı bedelinin ordu hazinesine aktarıldığı görülmektedir⁷⁸. Kuşatma sonrasında seferin devam ettiği süreçte -toplanan miktar azalmakla birlikte- 1.800.000 akçe (18.000 kâmil kuruş) bedel-i yapağı karşılığı olarak ordu hazinesine aktarılmıştı⁷⁹. Böylece sefer sırasında, başta aynı toplanan bedel-i yapağı vergisinin taşınması için kullanılan akçe ve sefer için ordu hazinesine aktarılmadan yapılan diğer harcamaların dışında, aktarılan toplam miktar 7.300.000 akçeyi (73.000 kâmil kuruşu) bulmuştu. Nitekim bu miktar 8763,5 çuval bedel-i yapağı vergisine karşılık gelen miktardı. Ordu hazinesine aktarılan bu miktar, sefer esnasında ordu hazinesini oluşturan gelirlerin %2,1'ini oluşturmuştu. Öyle ki bu miktar ordu hazinesini oluşturan diğer gelir kalemleriyle birlikte başta mevâcib ödemeleri olmak üzere seferin harcamalarında kullanılmıştı.

Sefer esnasında kale muhasarası için gerekli bir erzak olan yünü temin etmek adına tarh edilmiş bedel-i yapağı vergisinin kuşatma sonrasında da -verginin nakdiye çevrilen miktarının- tahsili devam etmişti. Özellikle kuşatmanın ardından kaydedilmiş ordu hazinesini gösterir defterdeki kayıtlardan bu tahsilâtın devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte bu tahsilâtın devam ettiğini gösteren başka örnekler de mevcuttur. Mesela Erzurum Beylerbeyi ve defterdarına 25 Cemaziyülâhır 1045 (6 Aralık 1045) tarihinde gönderilen bir hükümde, Erzurum kalesi “müstahfiz ve azeban”larının üzerine tarh edilen 1500 kuruş yapağı bedelini ödemedikleri belirtilmiş ve tahsil edilip bakiye kalan bu bedeli bir an önce ödemeleri emredilmiş ve tahsilâtın takibi görevlilerden istenmişti⁸⁰. Nitekim bu durum bedel-i imdâkiye tarzında olan bu verginin ortaya çıkış amacının dışında kullanıldığının da bir göstergesidir.

3. Bedel-i Yapağı Vergisinin Avâriz Hânesi Temelli Vergi Olan Nüzul ile Kıyaslanması

Daha önceden de ifade edildiği üzere bedel-i yapağı vergisi hâne sayısı temel alınarak tarh süreci belirlenmişti. Bu vergi salınırken hâne sayısı dikkate alınmakla birlikte, vergi mükellefi hâne reayası dışında asker, ehl-i dükkân ve ayan-ı vilayet gibi vergiden muaf tüm tebaa bedel-i yapağı vergisinde mükellef kabul edilmişti. Bu nedenle vergiyle mükellef hâne ile “gerçek hâne” arasındaki fark diğer vergilerle olan temel farkı oluşturmaktaydı. Bundan dolayı vergi için esas alınan “avâriz hânesi” ile bedel-i yapağı vergisinde esas alınan “gerçek hâne”yi kıyaslamak için -aynı dönemde

⁷⁸ KK 1936, s. 12.

⁷⁹ D.BRZ 20690, s. 9.

⁸⁰ MAD 3458, s. 41.

diğer aynı vergilerin alındığı- Sivas Eyâleti temel alınarak bir tablo oluşturulmuştur. Buradaki amaç vergiye mükellef “avâriz hânesi” ile “gerçek hâne” arasında farkı göstermek, daha doğru bir ifadeyle avâriz hânesi kapsamında vergiye tabii nüfus ile daha geniş bir kitliye tarh edilen bedel-i yapağı vergisini kıyaslayarak aynı bölgede yaşayan tebaanın nüfus oranını tahmini olarak ortaya koymaktır. Bunun yanında kazâ bazında verginin farklı tarh oranlarını göstermektir.

Tablo 3: H.1044 ve H. 1045 (1634-1636) Yıllarında Sivas Eyâleti'nden Aynı Alınan Nüzul ve Bedel-i Yapağı Vergileri

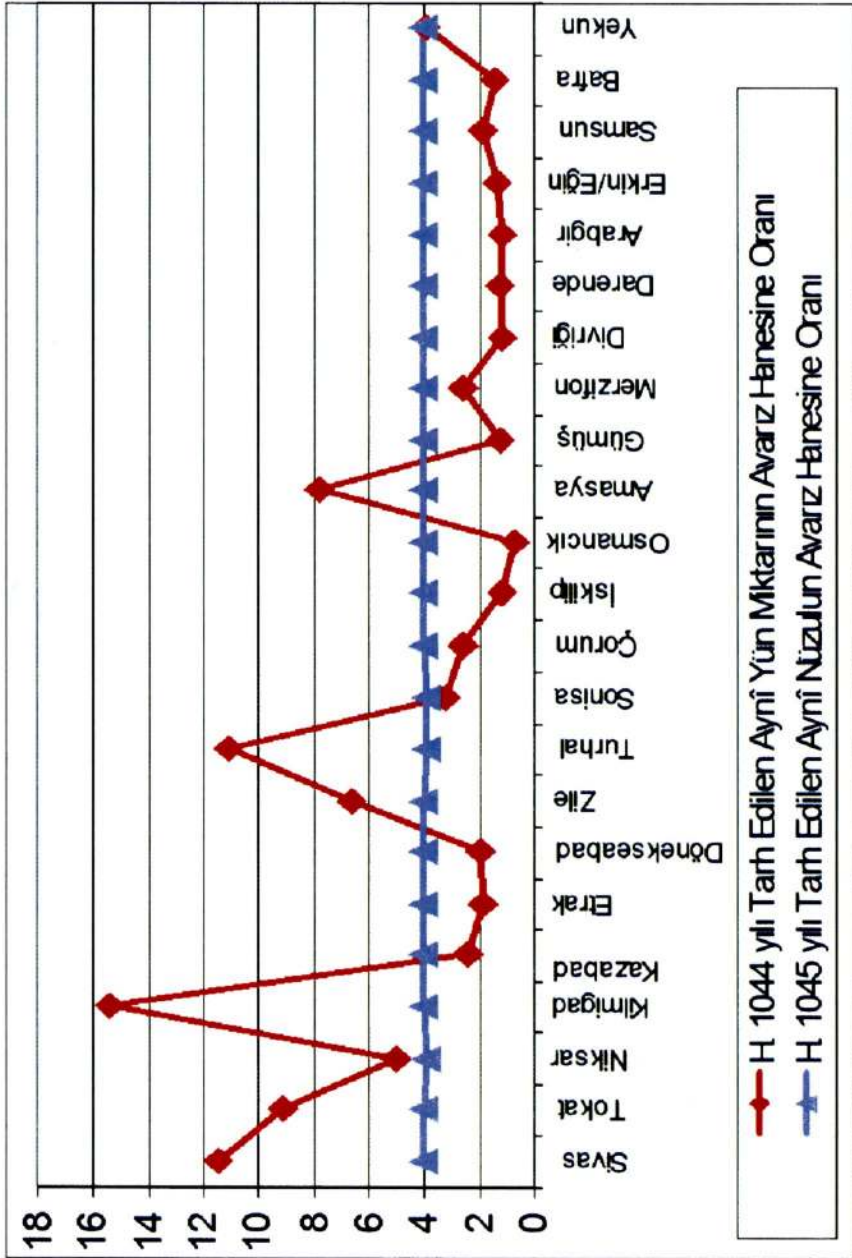
Sivas Eyâleti							
Liva Adı	1044/5 Avâriz Hânesi	1045 Tarh Edilen Aynı Nüzul Bedeli (Tereke)			H. 1045 yılı Tarh Edilen Aynı Nüzulün Avâriz Hânesine Oranı	Tarh Edilen Yün Miktarı (Çuval)	H. 1044 yılı Tarh Edilen Aynı Yün Miktarının Avâriz Hânesine Oranı
		Un/ Kile	Arpa/ Kile	Toplam			
Sivas	87,5	87,5	262,5	350	4,0	1000	11,4
Tokat	143	143	429	572	4,0	1300	9,1
Niksar	59,5	59	178	237	4,0	300	5,0
Kilmiğad	13	13	39	52	4,0	200	15,4
Kazabad	61	61	183	244	4,0	150	2,5
Etrak	24	26	78	104	4,0	50	1,9
Dönekseabad	15,5	15,5	46,5	62	4,0	30	1,9
Zile	37,75	37,75	113,25	151	4,0	250	6,6
Turhal	13,50	13,75	39,25	53	3,9	150	11,1
Sonisa	24,50	24,5	73	97	4,0	80	3,3
İlbeğlü	40	-	-	800 ⁸¹	-	200	-
Şarkıyanpare	58,5	-	-	1170 ⁸²	-	100	-
Çorum	36,5	46,5	139,5	186	4,0	120	2,6
İskilip	103,5	103,5	310,5	414	4,0	120	1,2
Osmancık	74	74	222	296	4,0	50	0,7
Amasya	90	90	270	360	4,0	700	7,8
Gümüş	15,5	15,75	47,25	63	4,1	20	1,3
Merzifon	19	19	57	76	4,0	50	2,6
Ladik	-	-	-	-	-	80	-
Divriği	89	89	267	356	4,0	100	1,1
Darende	40	40	120	160	4,0	50	1,3
Arabgir	86	86	258	344	4,0	100	1,2
Eğin	151	151	453	604	4,0	200	1,3
Samsun	54	54	162	216	4,0	100	1,9
Bafra	72	72	216	288	4,0	100	1,4
Yekün	1408,25	1321,75	3963,75	7255	4,0	5600	3,9

Kaynak: MD ZYL 9, D.MKF 27445.

⁸¹ Hâne başına 20 kuruş nakdi tahsilât yapılmıştır.

⁸² Hâne başına 20 kuruş nakdi tahsilât yapılmıştır.

Grafik 2: Sivas Eyâleti'nde Tarh Edilen Bedel-i Yapağı ve Nüzul Vergisinin Avârız Hânesine Oranı

Tablo 3 değerlendirilmeden önce belirtmelidir ki, burada adı geçen Sivas Eyâleti'ne ait kazâlar, verginin tarh edildiği dönemdeki tüm kazâları içermemektedir. Belgelerden tespit edildiği kadarıyla her iki verginin uygulandığı kazâlar tablo 3'e alınmıştır. Grafik oluşturulurken de her iki verginin aynı tarh ve tahsil oranları dikkate alınmıştır. Tablo 3'den görüldüğü üzere avâriz hânesi temelli nüzul vergisinin tarhu "avâriz hâne"siyle uyumlu ve doğru orantılıydı. Tablo 3'den anlaşıldığı üzere özellikle eyâlet merkezlerini oluşturan ya da kalelerin bulunduğu büyük kazâlarda bedel-i yapağı vergisinin tarh miktarı yüksekti. Buna karşın bedel-i yapağı vergisinin alındığı kazâlar "avâriz hâne"siyle bir tutarlılık göstermiyordu. Bu duruma en büyük etken askerî sınıfın yanında ehl-i dükkân ve ayan-ı vilayet gibi grupların şehir merkezlerinde yaşamasıydı.

Tablo 3'den ve grafik 2'den görüldüğü üzere Sivas Eyâleti'nin bedel-i yapağı vergisinin tarh miktarı, eyâletin 15 kazâsında avâriz hânesine göre alınan aynı nüzul vergisinin altında, 7 kazâsında ise aynı nüzul vergisinin üzerindeydi. Bedel-i yapağı vergisinin avâriz hânesine göre alınan aynı nüzul vergisinden yüksek alındığı kazâlara bakıldığında Sivas, Tokat, Amasya, Niksar gibi önemli merkezler olduğu görülmektedir. Bu merkezlerde avâriz hânesine tâbi' reayanın yanında, kalelerin bulunduğu dolayısıyla kapıkullarının fazla olduğu ve avâriz vergisinden muaf "ehl-i ayan"ın olduğu düşünüldüğünde verginin yüksek tarh edilmiş olması oldukça makul karşılanmaktadır. Bunun yanında Kilmigad, Turhal gibi kazâlara tarh edilmiş vergisinin aşırı yüksek oluşu dikkat çekicidir. Kilmigad kazâsında toplanan nüzul vergisinin 4 katı oranında, Turhal kazâsında ise nüzul vergisinin 2,5 katı bedel-i yapağı vergisi tarh edilmişti. Bu kazâlarda gerçekleştirilen tarhiyatın avâriz hânesine oranla bu derece fazla olması, -en basit ifadesiyle- avâriz vergisine tabi reayadan daha fazla nüfusun yaşadığını göstermektedir. Bu kazâlarda askerî taifenin yanında vergiden muaf din görevlilerinin ikamet ediyor olması muhtemeldir.

Bununla birlikte bedel-i yapağının avâriz hânesi temelli nüzul vergisine göre eyâlet genelinde -Sivas Eyâleti örneğinde- daha az tarh edildiği görülmektedir. Öyle ki Sivas Eyâleti'ne bağlı Osmancık, Divriği, Arabgir, Gümüş, İskilip, Bafra, Samsun kazâlarında toplamda tarh edilen bedel-i yapağı vergisi, bu kazâlardan toplanan nüzul vergisine oranla hayli düşük kalmıştı. Bu durum sefer sürecinde olağan üstü diğer vergilerin yüklendiği "hâne çeker reayaya" bedel-i yapağı vergisinin daha az tarh edilmek istendiğinin bir başka delilidir/göstergesidir. Bununla birlikte bu kazâlara bedel-i yapağı vergisinin tarhının az yapılmasının sebebi, vergilerden muaf tebaanın az bulunması olarak yorumlanabilir.

Sonuç

Bedel-i yapağı vergisi tekâlif-i imdâdiye kaideleri çerçevesinde salınmış olağanüstü bir vergiydi. Bu vergi dönemin sadrazamının başkanlık ettiği ordu divanı tarafından -yine tekâlif-i imdâdiye kaideleri çerçevesinde- uygulanmış mutâd olmayan bir vergiydi. Savaş koşullarında sefer ihtiyacını karşılamak maksadıyla salınan bu vergi özellikle sefer hinterlandının önemli kısmına tarh edilmişti. Bununla birlikte sefer güzergâhında bulunan fakat sınıra -verginin tarh edildiği diğer bölgelere nazaran- daha uzak olan Karaman, Anadolu gibi eyâletlere ve İstanbul'un batısında kalan bölgelere bedel-i yapağı vergisi tarh edilmemişti. Muhtemelen bunun en önemli pratik sebebi aynı tarh edilen bu verginin tahsil ve taşıma sürecinde yaşanabilecek sorunları mümkün olduğunca aza indirmekti.

Bedel-i yapağı vergisinin tarh edildiği bölgeler içerisinde askerî ya da muaf reaya ayırt edilmeden, tüm tebaaya tevzi ettirilmişti. Bununla birlikte tevzi esnasında en dikkat çekici husus "ulema ve suleha" ve "ehl-i tarikat" olarak adlandırılan din görevlilerine ve tarikat mensuplarına da tahakkukun yapılmasıydı. Öyle ki tekâlif-i imdâdiye nevi vergilerde din görevlilerine verginin tarh edilmesi, verginin (hukukî) esaslarıyla uyuşmamaktaydı. Bu durum bilinen şekliyle uygulanan tekâlif-i imdâdiye vergisinin esaslarıyla bir çelişki meydana getirmekteydi. Anlaşıldığı kadarıyla verginin hayata geçirilmesi sürecinde, hukukî açıdan, ehl-i örf kaidelerinin daha ön planda olduğu görülmektedir.

Tarh sürecinin ardından bedel-i yapağı vergisinde en önemli düzenleme tahsil sürecinde gerçekleşmişti. Tahsil sürecindeki verginin bir kısmının nakdiye çevrilmesinin nedeni olarak belgelerde reayaya yeni bir mükellefiyet yüklememek olduğu bildirilmişti. Buna karşın aynı olarak tarh edilen bu verginin taşıma süreci düşünülmemiş olması, uzak ihtimal gibi gözükmektedir. Verginin, tarh aşamasında yüksek belirlenmiş ve tahsil sürecinde -birçok bölgede yarı yarıya- nakde çevrilmiş olması daha olası bir ihtimaldir. Nakdi çevirmede sağlanan bir diğer fayda, aynı toplanan bedelin taşıma giderlerinden daha fazla nakdi bedelin toplanmasıydı. Bu durum nakdi toplanan verginin sefer organizasyonunda farklı ihtiyaçların karşılanmasını sağlamıştı. Bunun yanında bedel-i yapağı vergisinin nakdi bedele çevrilen kısmı verginin ihdası/tarhını çıkaran nedenle de çelişir bir hal almıştı. Nitekim kale kuşatmasında kullanılacak bir mühimmat için tekâlif-i imdâdiye(ye) (gerekçesine) dayanarak ortaya çıkan bu verginin toplanmasına, kuşatmanın sonra ermesinin ardından da devam edilmişti.

Tahsil sürecinde dikkati çeken bir diğer durum, verginin ödenmesi sırasında meydana gelen şikâyetler ve verilen muafiyetlerdi. Örneklerden anlaşıldığı kadarıyla, din görevlilerine ve tarikat mensuplarına tarh edilen vergi, mükelleflerin yaptıkları itirazlar neticesinde affedilmişti. Bir nevi bu şekilde tarh sürecinde yapılan yanlış uygulama

düzeltilmişti. Askerilerin ve diğer vergiyle mükellef tebaanın yaptıkları muafiyet talepleri ise -ödeme sıkıntısının baş gösterdiği yerlerde- belli ölçülerde kabul edilerek bir kısmı affedilmiş ya da büyük ölçüde nakdi bedele çevrilmişti. Bunun dışında vergiyi ödeme noktasında itiraz şehirlerde yaşayan ehl-i dükkân ve ayan-ı vilayet olarak tabir edilip vergiden muaf olan gruplardan gelmişti. Lakin bu grubun itirazları kabul görmemiş tevzi edilen vergiyi ödemeleri istenmişti.

Aynı tahsil edilen verginin ne kadarının tahsil edilip ne kadarının bakiye kaldığını tespit edilen belgeler çerçevesinde sorgulama olanağı bulunmamaktadır. Lakin nakdi tahsil edilip ordu hazinesine aktarılan tutardan yola çıkarak verginin tahsil oranıyla ilgili yüzeysel de olsa bir fikir elde edilebilir. Öyle ki -belgelerden anlaşıldığı kadarıyla- 40000 çuval tarh edilen bedel-i yapağı vergisinin yarısı nakdiye çevrilmişti. Buna ilave ederek tahsil aşamasında bu miktarlar üzerinden bir takım muafiyetler verilmişti. Ayrıca nakdi toplanan bedel üzerinden başta aynı toplanan yapağının nakli olmak üzere bir takım harcamalar yapılmıştı ve kalan miktar ordu hazinesine aktarılmıştı. Tüm bunlardan sonra ordu hazinesine aktarılan miktar 8763,5 çuvala karşılık gelen bir tutardı. Nakdi karşılık olarak alınacak çuvalın 20000 çuvaldan oluştuğu hatırlanıldığında, ordu hazinesine aktarılan miktarın tarhtan sonraki miktarın %43,8 olduğu görülmektedir. Bu miktara muafiyetle, aynı alınan miktarın taşıma masrafları ve toplanan nakdi bedel üzerinden yapılan diğer harcamalar eklendiğinde, -verilen muafiyetlerin ardından- verginin büyük miktarının tahsil edildiği düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Aynı bedel üzerinden de benzer bir tahsilât yapıldığı düşünülürse verginin genel tahsil oranının yüksek olması muhtemeldir.

Son olarak bu çalışmayla, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde temelde tekâlif-i örfiye prensiplerine dayalı özelde ise sefer-i imdâdiye/tekâlif-i imdâdiye adıyla bilinen olağanüstü bir verginin uygulaması ayrıntılarıyla izah edilmeye çalışılmıştır. Böylece olağanüstü bir durum olan savaş halinde, savaşın olağan ihtiyaçlarının karşılanması yanında strateji gereği ortaya çıkan bir maddenin temini için gereken organizasyonun nasıl gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu sayede ilgili organizasyon dâhilinde -bahsedilen- savaşın doğurduğu ihtiyaçlar çerçevesinde devlet tebaa ilişkisinin nasıl işlediği ve halkın buna ne şekilde cevap verdiği ortaya konulmuştur.

KAYNAKLAR

1- Arşiv Kaynakları**Başbakanlık Osmanlı Arşivi:**

Mühimme Defteri Zeyli: MD ZYL 9.

Maliyeden Müdevver Defterleri: MAD 3458, MAD 7572.

Kamil Kepeci Defterleri: KK 1936.

Bab-ı Asafi- Büyük Ruznamçe Kalemi: D.BRZ 20690.

Bab-ı Defteri, Mevkufat Kalemi Defterleri: D.MKF 27445.

2- Tetkik Eserler

Abdurrahman Vefik (Sayın), *Tekâlif Kavaidi*, Haz.: Hakan Özkan, Ankara 1999.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C.1, Ankara 1999.

Barkan, Ömer Lütfi, "Avâriz", *İA*, C. II, ss. 13-19.

Bowen, H., "Badal", *EI*, Second Edition, C. I, s. 855.

Demirci, Süleyman, "Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620-1700" *Belleten*, LXX/258, (Ağustos 2006), ss. 563-590.

———, "Collection of Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire, 1629-1700" *Belleten*, LXIX/256, (Aralık 2005), ss. 897-912.

Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1998.

Emecen, Feridun, "Bedel" *DİA*, C.V, s. 301.

Faroqhi, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1599-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert, C. II, İstanbul 2004, ss. 543-757.

———, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven - Özgür Türe-say, İstanbul 2003.

Hinz, Walter, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990.

Güçer, Lütfi, *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, İstanbul 2000.

———, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI, (1980), ss. 283-337.

İpşirdi, Mehmet, "Ehl-i Örf", *DİA*, C.X, ss. 518-520.

Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C.II, İstanbul 1287.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, İstanbul 2005.

Murphey, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007.

Polat, Süleyman, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

- , “Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635 (H. 1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarki’de “Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İştira” ile Zahire Temini” *Gazi Akademik Bakış*, IV/8, (Yaz 2011), ss.161-174.
- Sahillioğlu, Halil, “Avârız”, *DİA*, C. IV, ss. 108-109.
- Sûdî, Süleyman, *Defter-i Muktesid*, (*Osmanlı Vergi Düzeni*), Haz.: Mehmet Ali Ünal, Isparta 1996.
- Yıldırım, Nermin, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi’nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2010.
- Yılmazçelik, İbrahim, “XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması”, *AÜDTCFD*, XVIII/29, (1996), ss. 233-287.

